

kapitana iz srede 18. stoletja naj bi Piran med istrskimi mesti izstopal po svojem gospodarskem razcvetu in imel med njimi najvišje prihodke.

Prvi znani podatki o piranskih solinah so iz srede 13. stoletja, nedolgo zatem je dokumentirano mestno naročilo prišleku iz Manfredonije, naj zgradi dvoje solarn v Fažanu. Od zadnjih dveh desetletij 13. stoletja, ko je Piran že priznaval beneško oblast, so omembe solin in solinarjev vse številnejše. Solarstvo se je opazno razmahnilo od dvajsetih let 14. stoletja dalje. Takrat se je na Piranskem uveljavil nov način pridobivanja soli, ki so ga v Istro prinesli solinarji z otoka Paga. Piranska sol je bila značilne bele barve, slovel pa je tudi njen okus.

Delo v solinah je zajemalo izgradnjo, popravilo in vzdrževanje obrata ter pridobivanje soli. Ko se je na mihaelovo, 29. septembra, sezona pridobivanja soli zaključila, je bilo treba solarno pregledati. Posebno skrb so posvetili kristalizacijskim bazenom ter lesenim pregradam med bazeni in nasipom. Marca ali aprila so steptali jarke in bazene. Solna sezona se je začela na jurijevo (24. aprila). Odtlej je solinar pet mesecev stanoval v neposredni bližini solarne in v njej pridobival sol. Najprej je spustil morsko vodo v jarek za sprejem vode iz morja, od tam pa jo je pretakal v bazene. Ko je voda v enem tipu bazenov dosegla določeno stopnjo slanosti, jo je prečrpal v bazene naslednje stopnje izhlapevanja. V kristalizacijskih bazenih so se izločali kristali soli. Solinar je iz njih odstranil odvečno vodo. Po kaki uri sušenja je začel praskati solne kristale s tal. Postopek je ponavljal vsakih nekaj dni. Piranski solinarji so nakopičeno sol pokrivali z rogožami in jo spravljali v kleti.

Ob izgradnji, vzdrževanju in delu v solinah je prihajalo do različnih dogovorov. Sklepali so jih v »mrtvem« delu sezone, od konca septembra do zgodnje pomladi. Za popravilo in vzdrževanje solin so lastniki najemali delavce. Ti so storitve opravljali za vnaprej dogovorjeno plačilo v soli ali denarju. Za 14. stoletje so bili značilni dogovori, ki so med lastniki solarn in solinarji vzpostavljali družabniške odnose glede delitve donosa solin. Solinar je od lastnika za določen čas sprejel soline v najem in se dogovoril, da bo skrbel za njihovo vzdrževanje in v njih pridobival sol. Plačan je bil v kombinaciji mezde in deleža pridobljene soli. Po odtegnitvi komunalne sedmine soli je solinarju običajno pripadlo pol preostale solne letine, drugo polovico pa je prejel lastnik obrata.

Odločujoč vpliv na pridelavo in prodajo soli na območju, ki si ga je od druge polovice 13. stoletja podredila, je imela beneška država. Med njenimi predpisi izstopajo prav solne pogodbe, ki so predmet objave, ki jo je pripravil Flavio Bonin. Avtor je delo zastavil tako, da ga je uvedel s splošnimi uvodnimi poglavji o tehničnih značilnostih pridobivanja soli, piranskih solinah v obdobju Beneške

republike, njihovi geografski legi in prvih zapisih o njih ter o tehnoloških izboljšavah in širitvi v zadnjih desetletjih 14. stoletja. Naštel je piranske solne pogodbe v Pokrajinskem arhivu Koper in opisal njihovo vsebino. Predstavil je odgovorna beneška urada, ki sta nadzirala pridelavo soli in njeno prodajo. Zanimivo je poglavje s statističnimi podatki o količini pridelane soli v 17. in prvi polovici 18. stoletja, vzdrževalnih delih v solinah ter načrtih in tehnoloških spremembah v zvezi s pridobivanjem debele soli. Dve poglavji sta namenjeni skladiščenju in varovanju ter tihotapljenju soli.

Sledijo tehnične opombe o izboru pogodb in načinu njihove transkripcije.

Glavnino dela predstavljata objava dvaindvajsetih piranskih solnih pogodb od leta 1375 do 1782 in poročilo o stanju istrskih solin iz leta 1720, sledijo prepisi solnih pogodb iz Kopra, Milj in Paga iz leta 1782 in 1783, dva pravilnika o merah pri natovarjanju ladij za Istro in Pag iz leta 1754 in 1761, dve zakupni pogodbi za prodajo piranske in kopske soli v Dalmacijo iz leta 1712 in 1737 ter pravilnik o prevozu piranske soli iz solinarskih hiš v javna skladišča iz leta 1776. Objavo zaključujejo sezname kratic, virov in literature ter kazali osebnih in krajevnih imen.

Avtor se je s transliteracijo in objavo pogodb lotil zahtevnega in dolgotrajnega dela – takšno je pač delo na področju izdajanja virov. Objavljena – v veliki meri še neznana – besedila so latinska in italijanska, vendar so jezikovno in vsebinsko razumljiva. Nedvomno bodo omogočila nadaljnje študije o vprašanjih solarstva v beneškem obdobju.

Darja Mihelič

Jože Hudales: *Bolnišnica Topolšica – 90 let. Topolšica : Bolnišnica, 2009.*

Leta 2009 je slovensko zgodovino pisje postalo bogatejše za kar dve knjigi o zgodovini tuberkuloze (jetika, sušica, TBC), o njenem pojavljanju, zdravljenju in razvoju zdravstvenih institucij za zdravljenje te zelo razširjene smrtonosne nalezljive bolezni, ki je slovensko prebivalstvo močno prizadela predvsem v 19. in 20. stoletju. Prva je *Tuberkuloza – kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem na primeru sanatorija Golnik 1921–1998* avtorice zgodovinarke medicine Zvonke Zupanič Slavec, drugo, *Bolnišnica Topolšica – 90 let*, pa je napisal etnolog Jože Hudales.

Delo Zvonke Zupanič Slavec se osredotoča na zgodovino protituberkuloznega boja, s poudarkom na bolnišnici Golnik, in poleg razvoja golniškega

sanatorija, ki je sčasoma postal osrednja klinična in raziskovalna ustanova za pljučne bolezni pri Slovencih, vsebuje predvsem dragocen prikaz razvoja medicine in praks v boju proti tuberkulozi tako v svetovnem kot tudi v slovenskem oziroma jugoslovanskem merilu. Ker je delo o Golniku ob izidu doživelo obilo medijske pozornosti – o razvoju sanatorija Golnik je bil predvajan tudi dokumentarec – bo tokrat predstavljeno delo etnologa Jožeta Hudalesa o zgodovini sanatorija v Topolšici, ki je sicer širši strokovni javnosti neupravičeno manj poznano. Topolški sanatorij oziroma državni sanatorij za tuberkulozne bolnike je bil namreč ustanovljen že leta 1919 in velja za prvi slovenski in drugi jugoslovanski najstarejši protituberkulozni sanatorij (za hrvaškim Brestovcem). Topolšica je v tridesetih letih 20. stoletja postala največja in najuglednejša državna (jugoslovanska) ustanova za tuberkulozo s skoraj 300 posteljami.

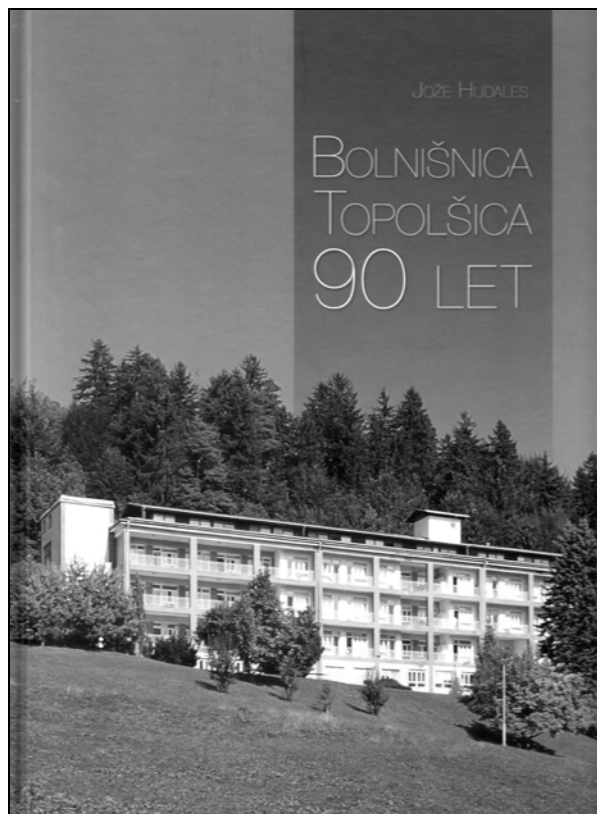
Avtor monografijo začenja z uvodnimi pojasnili o naravnih danostih, s poudarkom na geografsko-geološkem opisu območja Topolšice, in etimološko razlago toponima. Sledi poglavje o termalnem vrelcu pred 9. stoletjem, ki vsebuje etnološke razlage pomena same kopeli, ljudsko izročilo ter hipoteze o predkrščanskem svetišču in slovanski »sveti krajini« na širšem prostoru termalnega vrelca. Prvi zgodovinski zapis o vrelcu je iz leta 1617, in sicer izpod peresa škofa Tomaža Hrena, ki se je v toplicah kopal. Znan je geološki opis Balthasarja Hacqueta

iz 18. stoletja, v 19. stoletju pa Topolšico omenja Christian Keferstein. 19. stoletje je obravnavano v posebnem poglavju. Avtor glede na omembe zamenjanosti toplic vseh naštetih opisov sklepa, da so bile toplice v tem času zgolj lokalnega pomena in so spadale med t. i. »kmečke toplice«. Za javno uporabo naj bi jih odprli leta 1848; kopanje sredi 19. stoletja v *Spominih* omenja tudi Josip Vošnjak. Opis Topolšice in vrelca je prav tako v t. i. Göthovi topografiji iz štiridesetih let 19. stoletja; omenja Topličnikov vrelc, ki ga pogosto obiskujejo »domaćini in okoličani«. Lastnik parcele z vrelcem je bil namreč do konca stoletja Jakob Topličnik, kočar, ki je sredi 19. stoletja uredil dva kopalna bazena – kmečkega in gosposkega – ter majhno kopališko hišico. Splošni trend nastajanja zdravilišč v 19. stoletju, ko je bila hidroterapija v vzponu, je zajel tudi toplice v Topolšici.

Do konca stoletja sta namreč toplice in okoliške parcele postopoma odkupila dunajska zdravnik Gustav von Huttern in Konrad Bertsche. Leto 1899 pa je prelomnica, ko lahko že govorimo o resnem razvoju zdravilišča. Leta 1903 so v Topolšici oziroma »fizikalno-dietetski bolnišnici« izvajali zračne in sončne kopeli, obsevanja z električnimi lučmi, elektroterapijo, gimnastiko in kopanje v termalni vodi. Zdravili so presnovne bolezni, bledičnost, slabokrvnost, škrofulozo, rahitis, slabosti in onemoglosti, putiko, revmatizem, debelost, sladkorno bolezen, ženske bolezni, obolenje živcev, dihal in prehladna obolenja, trebušne in črevesne bolezni ter bolezni jeter, ledvic in mehurja. Zdravstvene storitve so bile v funkciji »zdraviliškega turizma«. V oskrbo gostov zdravilišča je kot del zdravljenja spadala tudi »pravilna« prehrana. Tu so se zdravili le premožnejši sloji prebivalstva, gostje pa so v *Warmbad Schönstein* prihajali tudi z Dunaja. »Zlata doba Topolšice« je trajala do prve svetovne vojne. Leta 1914 je zdravilišče npr. že imelo vodovod, električno napeljavo in rentgenske aparate.

Čeprav avtor ugotavlja, da je obdobje prve vojne v Topolšici slabo raziskano, je znano, da zdravilišča niso spremenili v vojno bolnico. Zanimivo je, da ga je leta 1918 za tri mesece najela Dunajčanka Eugenie Schwarzwald (1870–1940) in v njem organizirala eno od svojih »poletnih hiš« za otroke in odrasle. (Njena dejavnost je na Dunaju zajemala tako organizacijo »skupnih kuhinj«, kjer so revnim med vojno omogočali poceni in zdravo hrano, kot tudi druge ustanove s človekoljubno dejavnostjo. Tako je v vojnih letih organizirala kar 72 otroških kolonij po vsej monarhiji za več kot 10.000 otrok.) Čeprav si bralec na tem mestu zaželi več informacij o tej topolški dunajski koloniji, se žal avtor tu raziskovalno ustavi.

Posebno poglavje obravnava Sanatorij za pljučno tuberkulozo (1919–1941), ki je leta 1919 nadomestil nekdanje topolško mondeno zdravilišče. Pobud-

nik ustanovitve sanatorija je bil dr. Karel Lušicky, ki je s podporo dr. Demetra Bleiweisa dosegel odkup zdravilišča od švicarskega zasebnika. Ugodni klimatski pogoji zdravilišča in hitro širjenje tuberkuloze po prvi svetovni vojni sta bila odločilna dejavnika, da so Topolšico uredili kot državno zdravilišče za tuberkulozo. V obdobju 1919–1941 se je Topolšica razvila v priznan protituberkulozni sanatorij, pionirsko vlogo pa je v jugoslovanskem prostoru odigrala pri zdravljenju otroške tuberkuloze. V medvojnem obdobju je imel sanatorij 250–300 postelj, v njem pa se je zdravilo 9.424 bolnikov. Treba je poudariti, da tako Golnik kot tudi Topolšica nista bili ljudski zdravilišči za bolnike s TBC, ampak sanatorija za »plačila zmožne bolnike« in zdravstveno zavarovane bolnike, ki pa so bili seveda v manjšini. Razsežnost tuberkulozne problematike kažejo številke – TBC je bila namreč po prvi svetovni vojni do leta 1929 glavna fizična bolezen med Slovenci in najpogostejši vzrok smrti. V tridesetih letih je bila Topolšica največji protituberkulozni center v državi – leta 1938 je imela 300 postelj v stavbah Mladika, Zora, Lom, Smrečine in Breda. Med bolniki je naraščalo število otrok, saj je bilo v sklopu Topolšice tudi otroško okrevališče s šolo. Sem so otroke na preventivna okrevanja pošiljale poliklinike in protituberkulozni dispanzerji, ki so delovali po vsej Dravski banovini. V medvojnem obdobju so v Topolšici med drugim delovali zdravniki Karel Lušicky, Otto Haus, Marija Kučera, Ivan Smrečnik, Vasa Savić in Borut Vrščaj. K oskrbi in negi bolnikov so pomembno prispevale šolske sestre. Za ta čas je še vedno značilno zdravljenje jetičnih v ugodnih klimatskih razmerah (npr. sprehodi v bogatih smrekovih gozdovih) z dobro, zadostno prehrano in obveznim počitkom. S prihodom dr. Savića leta 1922 so začeli izvajati tudi sodobne metode zdravljenja – uporabljali so različne kombinacije imunobioloških in kemoterapijskih sredstev ter opravljali operativne posege (med drugim npr. umetni pnevmotoraks oziroma umetno polnjenje prsnega koša z zrakom).

Kronološko sledi poglavje o Topolšici med drugo svetovno vojno, ko so bolnico prevzeli Nemci. Znano je, da je osebje bolnice, vključno s šolskimi sestrami, simpatiziralo in sodelovalo z odporiškim gibanjem; ilegalno so zdravili partizanske ranjence (v Mladiki jih je zdravil dr. Okolokulak, partizani pa so v Topolšico hodili tudi na rentgenske preglede) ter z zdravili in drugim sanitetnim materialom oskrbovali štajersko partizansko saniteto. Decembra 1944 so Nemci bolnico likvidirali in vso opremo prepeljali v zgornjeavstrijsko bolnico Rottenmann, kamor so morale oditi tudi šolske sestre. Sestram je pred odhodom uspelo skriti in zakopati nekaj instrumentov: *Pri Zafršniku so pri prešni uti skopali veliko jamo, ki je bila široka in dolga po dva metra ter dva metra in pol globoka. In vanjo so skrili*

rentgen, ki je bil takrat še redka in zato izjemno dragocena naprava [...]. Februarja 1945 so Nemci bolnico aktivirali za potrebe vojske, tja so nastanili več kot 1000 ranjencev, ki so se umikali z Balkana. Ob nemškem umiku in evakuaciji bolnikov so bolnico dokončno izropali. Zanimivo je, da je nemški general von Lehr 9. maja 1945 v bolnišnični jedilnici podpisal kapitulacijo nemških oboroženih sil za jugovzhodno Evropo. Šolske sestre so se po osvoboditvi v Topolšico vrnile, vendar pa so, ko so leta 1948 redovnicam prepovedali delovanje v bolnicah, iz Topolšice tudi odšle.

Posebno poglavje obravnava povojno obdobje do leta 1959, za katero je značilna epidemija TBC, ki je izbruhnila po drugi svetovni vojni. Takoj po vojni je bila Topolšica s svojim prostorom za 300 bolniških postelj največja evakuacijska baza partizanskih bolnic na Štajerskem. Že dva meseca po osvoboditvi so v Topolšici spet sprejemali tuberkulozne bolnike – najprej vojake IV. armade, kasneje tudi civiliste. Leta 1946 je bila Vojna bolnica za zdravljenje tuberkuloznih bolnikov, pol leta kasneje pa je spet prešla pod civilno upravo, in sicer Ministrstva za ljudsko zdravstvo z organizirano ftiziološko službo. Večina takratnih povojnih bolnikov je imela neozdravljivo težko odprto pljučno tuberkulozo – umirali so zaradi pljučnih krvavitev in tuberkuloznega meningitisa, pri čemer je bila terapija podobna predvojni: higiensko-dietetično zdravljenje in kar pri treh četrtinah bolnikov kolapsna terapija s pnevmotoraksom. Večina osebja je bila iz predvojnega časa, pridružili pa so se partizanski bolničarji in bolničarke. Revolucionarne spremembe v terapiji so se zgodile, ko so postopoma začeli uporabljati streptomycin (1947) in evtozon (1952). Pomen in učinkovitost novih zdravil najbolj odražajo besede vodje bolnice dr. Ivana Cestnika: *[...] Toda ko smo videli, da takorekoč smrti zapisani ostajajo živi in celo ozdravljajo, smo se zavedli, da smo žive priče velikemu zgodovinskemu dogodku, da je takratna generacija ftiziologov doživela nekaj, kar je odprlo povsem novo epoko v zdravljenju jetike. Posebno, ko se je streptomycinu leta 1952 pridružil še drugi čudežni medikament evtizon, ki je prišel v uporabo v zadostni količini dokaj hitro [...].* Poleg tuberkuloze pa so zdravili še druga pljučna obolenja, kot so kronični bronhitis, astma ter akutne in kronične pljučnice. Leta 1950 je v sodelovanju s kirurško kliniko v Ljubljani začel delovati prsnokirurški center (do 1966). Kirurško zdravljenje TBC pa je bilo v šestdesetih letih zaradi uspeha antituberkulotikov že v zatonu.

Posamezna podpoglavja je avtor posvetil bolnikom, njihovemu doživljanju strogega hišnega reda in brezpogojne discipline, prehrani in kulturnemu življenju v bolnišnici. Ker je bilo zdravljenje dolgotrajno – lahko je trajalo tudi več mesecev –, je bila sama organizacija življenja v sanatoriju za bolnike zelo pomembna. Nekateri spomini na bolnico so

izšli tudi v obliki leposlovnih del (npr. »Odprto okno« Desanke Maksimović).

Poglavje o obdobju 1960–1975 obravnava čas, ko se je začelo število tuberkuloznih bolnikov zmanjševati. Če so leta 1962 v Topolšici 70 odstotkov bolnikov zdravili zaradi TBC, je ta delež v naslednjih desetih letih padel na eno tretjino; večina bolnikov je imela druge pulmološke bolezni. Prav tako se je radikalno spremenila starostna struktura teh bolnikov. Če je bila leta 1937 TBC predvsem bolezen mladine in otrok, je bila leta 1962 že polovica bolnikov starejših od 50 let, leta 1972 pa je bila nad 50 let stara večina obolelih.

Avtor ugotavlja, da je upad tuberkuloze, ki je bil sicer pomemben javnozdravstveni uspeh, za topolško bolnico pomenil izgubo identitete in s tem obdobje krize, saj je bila v naslednjih desetletjih kar nekajkrat blizu zaprtja. Počasi se je razvijala v splošno bolnico s pljučnim in internim oddelkom za regionalne potrebe Šaleške in Savinjske doline, ovirala pa jo je tudi njena »neugodna« geostrateška lega, še posebej, ker je skupaj s slovenjegraško bolnico spadala v zdravstveno regijo Ravne na Koroškem, bolniki pa so prihajali s celjskega območja. V obdobju 1970–1975 je bila priključena k celjski bolnici, leta 1976 pa je postala del Zdravstvenega centra Velenje. V tem obdobju so pospešeno vlagali predvsem v zdraviliški kompleks, ki od leta 1995 deluje kot Naravno zdravilišče Topolšica – Terme Topolšica. Po letu 1985 so s hitrim uvajanjem sodobne tehnologije širili diagnostiko in razvijali predvsem pulmologijo in internistiko. Leta 1993 se je bolnica osamosvojila kot Bolnišnica Topolšica. Razvoj bolnice in njen današnji položaj je opisal dr. Janez Poles: *[...] tako se je iz sanatorija za tuberkulozo preko regionalno slabo umeščene bolnišnice [...] dokončno spremenila v sodobno srednjeevropsko strokovno zdravstveno ustanovo, ki ima pomembno mesto v mreži slovenskih bolnišnic in uspeva držati korak z razvojem diagnostike in terapije s podobnimi ustanovami.*

Vseslovenski pomen Topolšice je torej začel usihati že v desetletju po drugi svetovni vojni, ko je bolnišnica postajala vse bolj teritorialno omejena, sprva na Štajersko, nato na lokalno raven.

Čeprav je v ospredju monografije razvoj bolnišnice kot institucije in njene vloge pri zdravljenju tuberkuloze na Slovenskem, avtor spretno vplete tako zgodovino medicine kot tudi spominska pričevanja topolških zdravnikov, bolnikov, šolskih sester in drugih zaposlenih, ki poleg izvirnih fotografij pomembno doprinesejo k živosti in berljivosti knjige.

Katarina Keber

Damir Žerič: *Celeia Cilli Celje. Celje : Pokrajinski muzej Celje, 2011, 67 strani.*

Leto 2011 Celju in njegovim meščanom ni prineslo samo 560. obletnice mestnih pravic, ki jih je mestu podelil knez Friderik II. Celjski, ampak tudi novo knjigo, ki povzema zgodovino Celja in okolice od prazgodovine pa vse do današnjih dni. Knjiga je delo zgodovinarja Damirja Žeriča in je izšla kot šesta po vrsti v zbirki Starožitnost Pokrajinskega muzeja Celje. Z njeno izdajo je avtor poskrbel tako za navdušenje med tistimi meščani, ki se zanimajo za zgodovino svojega starega mesta, kot tudi med tistimi, ki jih zgodovina mesta ne privlači zelo, a bodo knjigo ob priložnosti prelistali.

Zgodovinar Damir Žerič, doma iz Šempetra, je zaposlen v Pokrajinskem muzeju Celje, kjer je trenutno njegova primarna dolžnost delo z obiskovalci. Svoje znanje zgodovine je dopolnil v tujini, saj je bil študent portugalske kolonialne zgodovine v Lizboni. V enem izmed intervjujev je izrazil navdušenje nad delom v domači regiji, ker, kot pravi, so takšne priložnosti redke.

Bralcu knjige bo že na prvi pogled jasno, da v njej ne bo našel le golega teksta, saj je knjiga obogatena z izbranim slikovnim gradivom, ki je bilo do sedaj širši javnosti morda še nepoznano. Takšen vtis nam vzbudijo že platnice, na katerih se razprostira podoba srednjeveškega Celja skupaj z vodnimi žigi

